

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7^{ΗΣ} ΙΟΥΝΙΟΥ 1984

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ ΤΟΥ ΖΗΣΙΜΟΥ ΣΙΔΕΡΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΑΝΗ

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ μετάφραση λογοτεχνικῶν ἔργων εἶναι ἀπὸ τὰ δυσκολότερα πράγματα, γιατί οἱ λέξεις, δηλαδή ἡ πρώτη ὕλη πού μεταχειρίζεται ὁ συγγραφέας καί ὁ μεταφραστής, ἔχουν πολὺπλευρο καί πρωτεϊκὸ χαρακτήρα.

Ἔτσι οἱ λέξεις, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σήμερα μόνο σ' αὐτές – ἃς μὴν ἐπεκταθοῦμε σὲ προτάσεις καί περιόδους – δέν ἔχουν μόνο ἓνα νοηματικὸ περιεχόμενο, δέν σημαίνουν μόνο κάτι πού εἶναι καταληπτὸ μὲ περίπου τὸν ἴδιο τρόπο ἀπὸ ἓνα λαὸ πού τίς μεταχειρίζεται σὲ μιὰ ὀρισμένη ἱστορικὴ του περίοδο, ἀλλὰ κάθε λέξη ἔχει καί ἓνα καθαρὰ συναισθηματικὸ περιεχόμενο, ἄσχετο ἀπὸ τὸ συναισθημα πού συνοδεύει τὸ νόημά της, τὴν ἐννοιά της.

Τὸ ἄσχετο τοῦτο συναισθηματικὸ περιεχόμενο ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλὰ καί λεπτότατα στοιχεῖα: Ἀπὸ τὸν ἦχο καί τὸ ρυθμὸ τῆς λέξεως (ἄλλο συναισθημα προκαλοῦν οἱ λέξεις πού ἔχουν πολλὰ σκληρὰ συριστικά, σ ἦ ζ, καί ἄλλο ἐκείνες ὅπου κυριαρχοῦν τὰ μαλακὰ καί ρευστὰ λ καί ρ – τὰ ὕγρά· ἄλλο συναισθημα προκαλοῦν οἱ λέξεις πού εἶναι μονοσύλλαβες – οἱ Ἕλληνες τίς ἀποκαλοῦν «ριπὲς πολυβόλου» – καί ἄλλο οἱ ρευστὲς πολυσύλλαβες, καί ἀπὸ αὐτὲς πάλι ἄλλο οἱ τονιζόμενες στὴ λήγουσα, ἄλλο οἱ τονιζόμενες στὴν παραλήγουσα καί ἄλλο οἱ τονιζόμενες στὴν προπαραλήγουσα). Τὸ συναισθηματικὸ περιεχόμενο τῶν λέξεων ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὴ θέση πού ἔχει μιὰ λέξη μέσα στὴ γλώσσα ἐνὸς

λ α ο υ, πού δὲν εἶναι πάντα ἡ ἴδια ἀπὸ γλώσσα σὲ γλώσσα. Ἄν δηλαδὴ ἀνήκει στὸ ἐπίσημο, τὸ καθημερινό, τὸ χυδαῖο ἢ τὸ ἐπιστημονικὸ λεξιλόγιό της (θυμηθεῖτε π.χ. τί τελείως διαφορετικὸ συναισθηματικὸ χρῶμα ἔχουν οἱ αἰσχυρὲς λέξεις καὶ οἱ ἱατρικοὶ ὅροι γιὰ τὰ ἴδια πράγματα). Πρέπει ἀκόμη νὰ προσθέσω ὅτι τὸ συναισθηματικὸ χρῶμα μιᾶς λέξεως ἐπηρεάζεται καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες λέξεις πού βρίσκονται δίπλα της σὲ μιὰ φράση, ἀκριβῶς ὅπως τὸ ἴδιο χρῶμα στὴ ζωγραφικὴ ἀλλάζει τελείως τὸν ἀναλόγως τῶν χρωμάτων πού θὰ βάλεις δίπλα του· καὶ βέβαια ἡ θέση μιᾶς λέξεως μέσα στὴ φράση προσδιορίζει καὶ αὐτὴ τὴν ἔνταση τοῦ συναισθηματικοῦ της χρώματος. Δίπλα σ' αὐτὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ὑπάρχουν καὶ λέξεις κουρασμένες ἀπὸ τὴ λογοτεχνικὴ χρῆση αἰώνων πού ἔχουν χάσει τὴ φρεσκάδα τους σὲ μιὰ γλώσσα, ἀλλὰ ὄχι σὲ ἄλλη.

Ἐν ὅψει καὶ τῶν λίγων αὐτῶν παρατηρήσεων μποροῦμε νὰ δοῦμε ὅτι ἡ ἀπόλυτα ἀκριβὴς ἀπόδοση λογοτεχνικῶν κειμένων ἀπὸ γλώσσα σὲ γλώσσα εἶναι πράγμα ἀκατόρθωτο. Καὶ ἔχει δικαιοῦτα λεχθεῖ ἀπὸ τὴν *Edith Hamilton* ὅτι μεγάλα νοήματα μποροῦν νὰ μεταφερθοῦν ἀπὸ γλώσσα σὲ γλώσσα, ἀλλὰ τὸ ὕφος, τὸ στυλ, ἀνήκει μόνο στὴ μητρικὴ γλώσσα τοῦ συγγραφέα.

Ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη δύο εἶναι ἐκεῖνα πού βαρύτερα πάσχουν ὅταν μεταφράζονται, ἡ ποίηση καὶ ἡ ρητορικὴ· γιατί καὶ στὰ δύο αὐτὰ ἐξ ἴσου σημαντικὸ εἶναι τὸ «τί λέγεται» μὲ τὸ «πῶς λέγεται», ἡ μορφή δηλαδὴ εἶναι μέρος τοῦ περιεχομένου, μὲ τρόπο πού δὲν εἶναι π.χ. στὰ φιλοσοφικὰ δοκίμια ἢ στὴν ἱστοριογραφία, ἐκτὸς βέβαια ἂν ἔχομε ἓνα φιλόσοφο ἢ ἱστορικὸ μεγάλο καλλιτέχνη τοῦ λόγου, ὅπως ἦταν ὁ Πλάτων ἢ ὁ *Macaulay*.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει πῶς δὲν πρέπει νὰ μεταφράζουμε τοὺς ἀρχαίους ποιητὲς καὶ τοὺς ἀρχαίους ρήτορες. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχομε συνειδητοποιήσει τὸ τί θυσιάζουμε, καὶ νὰ ἀποφεύγουμε ὅσο εἶναι δυνατόν νὰ εἰσάγουμε στοιχεῖα ἀπὸ νεότερες λογοτεχνικὲς παραδόσεις πού εἶναι ἀλλότρια πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο. Εἰδικότερα γιὰ τὴν ποίηση ἡ ἑμμετρὴ μετάφραση εἶναι παραπλανητικὴ, γιατί τὰ νεότερα μέτρα καὶ οἱ νεότεροι ρυθμοὶ ἔχουν ἀλλότριον ἦθος ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα καὶ περιορίζουν τὴν ἐλεύθερη καὶ ἀνετη ἀπόδοση τῶν νοημάτων.

Καὶ ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο θέλω νὰ τονίσω, ὅτι ὁ *Sir Richard Livingstone* εἶχε ἀπόλυτο δίκαιο, ὅταν ἔγραφε ὅτι κάθε γενεὰ πρέπει νὰ προβαίνει στὶς δικές της μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων κειμένων, γιατί ὅσο σπουδαία καὶ ἂν εἶναι μιὰ μετάφραση, μετὰ εἴκοσι πέντε χρόνια ἔχει ξεπεραστεῖ (*It becomes dated*), γίνεται χρονολογημένη, χάνει τὴν ἐπικαιρότητά της. Αὐτὸ φάνηκε ἀμέσως μὲ τὴ νέα Ἀγγλικὴ μετάφραση τῆς Ὀδυσσεΐας ἀπὸ τὸν *Rieu* πού ἔγινε σὲ συγχρονισμένο πεζὸ λόγο καὶ πού ἤρθε νὰ ἀντικαταστήσει τὴν κλασσικὴ Βικτωριανὴ μετάφραση τῶν *Butcher and Lang*, πού

πούλησε σὲ ἓνα χρόνο μέσα περισσότερα ἀπὸ 1.000.000 ἀντίτυπα.

Καὶ τώρα, μετὰ τὰ λίγα αὐτὰ εἰσαγωγικά, ἔρχομαι στὴν ἔμμετρη μετάφραση τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ Ζήσιμου Σιδέρη πού διδάσκεται ὑποχρεωτικῶς σὲ ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα, σὲ ὅλα τὰ Ἑλληνόπουλα τῆς πρώτης Γυμνασίου, καὶ διὰ τῆς ὁποίας γίνεται σήμερα ἡ πρώτη ἐπαφὴ τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸ μεγαλύτερο ἐθνικὸ ποιητὴ τους, τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἀπὸ τὸν ἑβδομο αἰῶνα π.Χ. ὡς τὴν τελευταία ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, πού κατάργησε τὸ Ὀμηρικὸ κείμενο ἀπὸ τὰ γυμνάσια.

Ἡ μετάφραση αὐτὴ τῆς Ὀδυσσεΐας εἶναι ἡ πιὸ ἄμωστη καὶ ἡ πιὸ γεμάτη λάθη μετάφραση ἀρχαίου κειμένου πού ἔχω ἀντικρῦσει. Ἄν ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους σκοποὺς τῆς παιδείας εἶναι νὰ ἀναπτύξει τὰ αἰσθητικὰ κριτήρια τοῦ παιδιοῦ, νὰ ἐκλεπτύνει τὸ γοῦστο, ἡ μετάφραση αὐτὴ νομίζετε ὅτι ἔχει εἰσαχθεῖ στὰ σχολεῖα γιὰ νὰ ἐκχυδαῖσει καὶ νὰ ἀπαμβλύνει κάθε καλαισθησίαν τῶν παιδιῶν.

Θὰ σᾶς δώσω μερικὰ μόνο ἀπὸ τὰ πάμπολλα παραδείγματα πού δικαιώνουν τὰ λεγόμενά μου:

Ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ κεντρικὸς ἥρωας τοῦ ἔπους, δὲν λέγεται οὔτε Ὀδυσσεύς, οὔτε Ὀδυσσεάς, ἀλλὰ Δυσσεάς, ὁ Θιακὸς Δυσσεάς, καὶ ἡ Ἰθάκη εἶναι βέβαια πάντα τὸ Θιάκι, ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ Ἀπόλλος τοῦ Ἀπόλλου, ὁ Ἀντίνοος, Ἀντίνος τοῦ Ἀντίνου, ὁ Ἀλκίνοος, Ἀλκίνος τοῦ Ἀλκίνου, ὁ Ἀγαμέμνων γίνεται Ἀγαμέμνος, ὁ Ἰασίων, Γιασίονας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, καὶ θεοὶ καὶ ἄρχοντες προσφωνοῦνται ὅπως θὰ προσφωνεῖτο ὑποθέτω ὁ Ἀλὴ Πασάς, Ἀφέντη Ποσειδῶ, Ἀφέντη Ἀλκίνο.

Τὰ σταθερὰ Ὀμηρικὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα – τὸ ἔπος ὡς γνωστὸν μὲ τὴ λεγόμενη ἐπικὴ οἰκονομία ἀποδίδει ἓνα πάντα σταθερὸ κοσμητικὸ ἐπίθετο σὲ θεοὺς, πρόσωπα καὶ πράγματα – μεταφράζει, ὁ Σιδέρης μὲ διαφοροὺς τρόπους, γιὰ νὰ ἐμπλουτίζει φυσικὰ τὸ «φτωχὸ» Ὀμηρικὸ λεξιλόγιον! Ἔτσι τὸ γ λ α υ κ ῶ π ι ς Ἀ θ ῆ ν η ἀποδίδεται μὲ τὸ κουκουβαγιομάτα Παλλάδα, κουκουβαγιόθωρη Παλλάδα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ λιοπερέχυτη, λιόθωρη καὶ φωτοστάλαχτη Παλλάδα. Γιὰ τοὺς εἰ λ ί π ο δ α ς ἑ λ ι κ α ς β ο ὦ ς ἔχομε τὰ κουτελάτα βόϊδια, τὰ τραχηλάτα βόϊδια, τὰ στρεφτόποδα δαμάλια – ἐκεῖνα δηλαδὴ πού ἔχουν ἐξαρθρώσει τὰ πόδια τους – ὁ ε ὕ ρ ὡ π α Ζ ε ὗ ς γίνεται βροντολάλος Δίας, βροντορίχτης καὶ ψηλοβρόντης Δίας, αἱ ἐ ὕ σ ε λ μ ο ι ν ῆ ε ς γίνονται ἀνάφρυδα καράβια καὶ ἀψηλοκέφαλα καράβια (αὐτὲς εἶναι αἱ ἀ μ φ ι ἑ λ ι σ σ α ι ν ῆ ε ς), καὶ πάμπολλα ἄλλα μὲ τὰ ὅποια δὲν θέλω νὰ σᾶς κουράσω. Πρέπει ὅμως νὰ προσθέσω ἔστω καὶ μερικὲς μόνο σταθερὲς ἀλλὰ ἀπίθανες μεταφράσεις Ὀμηρικῶν κοσμητικῶν ἐπιθέτων καὶ λέξεων. Ὁ ἄ γ ρ α υ λ ο ς β ο ὦ ς γίνεται λαγκαδοκοίμητο βόδι, αἱ ἀ γ ρ ὶ ο ν ο μ ο ι ν ὡ μ φ α ι λαγκαδοθρεμμένες ζωθίες, οἱ κ ἄ ρ η κ ο μ ῶ ο ν τ ε ς ἑ τ α ῖ ρ ο ι μακρομάλληδες συν-

τρόφοι, ὁ κυανοχαίτης Ποσειδῶν μαυρομάλλης Σείσσης, ὁ ἱππῶτα Νέστωρ γεροαλογολάτης Νέστορας, ἡ ἡύκομος Καλυψὼ γίνεται τὸ μυστηριώδες καλόπλεχτη Καλυψὼ (σὰν νὰ ἦταν ζακέτα), οἱ ὠκύμοροι θνητοὶ γίνονται γρηγοροπέθαντοι, ὁ ἀργαλέος πόλεμος γίνεται λυσσάρα μάχη, ἡ αἰγὶς τῆς Ἀθηνᾶς ἀντροφάγα ἀσπίδα, ὁ δοῦρειος ἵππος – καὶ ἐδῶ φθάνομε βέβαια εἰς τὸ ἀπόγειον τοῦ θαυμαστοῦ – ξυλένια ἀλογοκρύφτρα, ἡ στωὰ τὰ πρωτοπόρτια καὶ ὁ βουκόλος βοῖδοφυλάχτης, γιὰ νὰ σᾶς δώσω μιὰν ἐλάχιστη ἐπιλογὴ ἀπὸ τὴν ἀφάνταστη σωρεία παρομοίων τερατουργημάτων. Καὶ προχωρεῖ ὁ Ζήσιμος Σιδέρης καὶ πλουτίζει τὸ λεξιλόγιό τῆς μεταφράσεώς του μὲ Τούρκικες λέξεις, ὁ ὄντας τῆς Ἑλένης, ὁ ὄντας τῆς Πηνελόπης, καρσὶ στοὺς θεοὺς, καρσὶ στὴν Κίρκη, μὲ λέξεις τελείως ἄγνωστες ὅπως τὸ τυπάρι (φ 178), τὸ ζνίχι (χ 16), σχηματισμοὺς ρημάτων καὶ λέξεων ἀπίθανων καὶ τερατωδῶν, τὰ κράνα, πὺ προϋποθέτει ὀνομαστικὴ τὸ κράνο ἢ τὸ ρῆμα χολιῶ, πὺν μπορεῖ νὰ σημαίνει κουτσαίνω ἢ θυμῶνω. Τὰ παιδιὰ ζητοῦν μετάφραση τῆς μεταφράσεως γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἀντεπεξέλθουν στὶς ἐρωτήσεις τῶν δασκάλων τους. Ἴσως ἀπὸ τὰ ὠραιότερα νὰ εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ μεταφραστὴς ἀποδίδει τὸ οὐτίς τοῦ Ὀδυσσέως στὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο στὴ χώρα τῶν Κυκλάπων:

«Κανεῖς ἐγὼ ὀνομάζομαι, κι' ὅλοι Κανεῖ με λένε.....

κι ἐγὼ στερνόνη τὸν Κανεῖ θὰ φάω ἀπ' τοὺς συντροφούς».

ἽΩστε ἔχομε ὁ Κανεῖς τοῦ Κανεῖ.

Ἀλλὰ πέρα ἀπὸ ὅλα τὰ γλωσσικὰ τερατουργήματα καὶ τὰ μεταφραστικὰ σφάλματα καὶ τὴν ἀπίθανη μονοτονία τοῦ δεκαπεντασυλλάβου τοῦ Σιδέρη – σὲ μακρὸ ποίημα μόνο ὁ Παλαμᾶς κατόρθωσε νὰ δώσει ζωὴ καὶ ποικιλία στὸ δεκαπεντασύλλαβο στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ – τὸ φοβερότερο εἶναι ἡ χυδαιότης πὺν συνυφαίνεται μέσα στὸ κείμενο. Δυὸ παραδείγματα μόνο θὰ σᾶς δώσω γιὰ νὰ καταλάβετε τί ἐννοῶ: στὸ α 133 κ. ἔξ. ἔχομε:

«Κοντά της (δηλ. τῆς μεταμφιεσμένης σὲ Μέντη Ἀθηνᾶς) ἔβαλε

σκαμνὶ (ὁ Τηλέμαχος) κι ὁ ἴδιος στολισμένο,

ἀπ' τοὺς μνηστήρες χωριστὰ νὰ μὴν πλαντάζει ὁ ξένος

μὲ τὸν πολὺ τοὺς θόρυβο καὶ τὸ φαῖ μπουχτίσει». – πλαντάζει καὶ μπουχτίσει...

Καὶ στὸ φ 85-87 λέγει ὁ Ἀντίνοος σὲ δύο ἀπὸ τοὺς μνηστήρες ἐπὶ παρουσία τῆς Πηνελόπης:

«Χωριάτες, πὺν ἀπ' τὴ μύτη σας δὲν πάει πιὸ πέρα ὁ νοῦς σας

τίς μύζες τί τραβάτε ἐδῶ, χαμένοι, καὶ τὰ σπλάχνα

ταράζετε τῆς γυναικός, πὺν μὲς στὰ στήθια ὁ πόνος

κι ἀλλιῶς τὴ σφάζει, πῶχασε τὸ λατρευτὸ τῆς ταίρι;»

«Τὶς μύξες τί τραβάτε ἐδῶ», εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς ἠθελημένες χυδαιότητες, (τὸ κάνομε λαϊκὸ) γιατί τό κείμενο ἔχει:

ἃ δειλῶ, τί νυ δάκρυ κατεΐβετον ἡδὲ γυναικὶ

θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι δρίνετον; ἡ τε καὶ ἄλλως

κεῖται ἐν ἄλλεσι θυμός, ἐπεὶ φίλον ὤλεσ' ἀκοίτην – τὸ λατρευτὸ της ταίρι!!

Ἄρκετὰ σᾶς ἀηδίασα καὶ δὲν θὰ προχωρήσω.

Κύριοι Συνάδελφοι, τὸ γιγαντιαῖο ποιητικὸ ἐπίτευγμα τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν εὐγένεια καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια ποὺ δίνει στὴν ἀφήγηση ὁ πλοῦτος, ἡ λαμπρότης καὶ ἡ ἐπισημότης τῆς ἐπικῆς γλώσσας. Ὅταν λοιπὸν τὴν καταστρέψουμε μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὴν καταρρακώνει ἡ μετάφραση Σιδέρη, δὲν προσφέρουμε Ὅμηρο στὰ παιδιὰ. Πῶς θὰ πλησιάσουν τὸν ἰδανικὸ ἐκεῖνο ἐπικὸ κόσμο μὲ τὰ ὑψηλὰ καὶ τραγικὰ ἥρωϊκά του ἰδανικά καὶ τὸ βάθος καὶ τὴν εὐγένεια τῶν συναισθημάτων του, ὅταν «τραβοῦν τὶς μύξες τους» οἱ ἥρωες καὶ βάζουν «τὰ παχουλά τους ποδαράκια κάτω ἀπὸ τὰ σκαμνιά», καὶ «ρουφᾶνε το κοκκινέλι», καὶ «μπουχτίζουνε τὸ φαγί»;

Ἡ μετάφραση αὐτὴ τοῦ Σιδέρη πρέπει τὸ γρηγορότερο νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὰ σχολεῖα. Αὐτὸ εἶναι βέβαιο. Καὶ γεννᾶται ἀμέσως τὸ μεγάλο ἐρώτημα τί πρέπει νὰ μπεῖ στὴ θέση της; γιατί κατάλληλη μετάφραση στὰ νέα Ἑλληνικά δὲν ὑπάρχει. Καὶ ἡ μετάφραση τοῦ Πολυλά καὶ ἡ μετάφραση τῶν Κακριδῆ-Καζαντζάκη δὲν εἶναι κατάλληλες γιὰ σχολικὴ χρῆση.

Γι' αὐτὸ προτείνω, Κύριοι Συνάδελφοι, ἡ Ἀκαδημία νὰ προβεῖ στὴν προκήρυξη δύο μεγάλων βραβείων, ἓνα γιὰ τὴν καλύτερη ἀξιοπρεπὴ μετάφραση σὲ πεζὸ λόγο τῆς Ὀδυσσεΐας, καὶ ἓνα γιὰ μιὰ ἀνάλογη μετάφραση τῆς Ἰλιάδος. Τὸ προτείνω αὐτό, γιατί τὸ Κέντρον Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων ἔχει ἤδη δοκιμάσει χωρὶς ἐπιτυχία νὰ ἀναθέσει τὴ μετάφραση τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν σὲ πρόσωπα «θέσει» κατάλληλα, ἀλλὰ ἀνταπόκριση δὲν βρῆκε. Κανεὶς φαίνεται δὲν τολμᾷ τὸ βαρὺ καὶ μέγα τοῦτο ἔργο. Ἴσως ἓνα μεγάλο βραβεῖο νὰ προσελκύσει τὴ συνεργασία λογοτεχνῶν καὶ φιλολόγων, οἱ ὁποῖοι νὰ μᾶς δώσουν κάτι τὸ δεκτό, ποὺ νὰ μπορέσουν καὶ τὰ σχολεῖα νὰ μεταχειρισθοῦν καὶ ὁ κοινὸς μορφωμένος Ἕλληνας νὰ χαρεῖ.

Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν τὸ ἔφερα ἤδη εἰς τὴ Δευτέρα Τάξη, ἡ ὁποία μετὰ ἀπὸ εἰσήγηση ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἀπὸ τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς Μυλωνᾶ, Σακελλαρίου, Τσοπανάκη καὶ ἐμοῦ ἀπεφάσισε παμψηφεῖ:

α) Ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεῃ μιὰ σοβαρὴ καὶ σωστὴ μετάφραση καὶ τῶν δύο Ὀμηρικῶν ἐπῶν σὲ ἀπλὸ νεοελληνικὸ πεζὸ λόγῳ, ἡ ὁποία νὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ ἀπὸ τὰ σχολεῖα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν κοινὸ μορφωμένο Ἕλληνα.

β) Ὅτι ἀρχικὰ ἡ Ἀκαδημία πρέπει νὰ προκηρύξει δύο γενναῖα βραβεῖα, ἓνα γιὰ

τῇ μετάφραση μιᾶς ραψωδίας μόνο ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ ἓνα γιὰ τὴν μετάφραση μιᾶς ραψωδίας μόνο ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς τῆς «δειγματοληψίας» ἡ Ἀκαδημία ἔπειτα νὰ προβεῖ εἰς τὴν ἀ ν ά θ ε σ η τοῦ καθ' ἑνὸς ἔπους στοὺς βραβευθέντες (γιατὶ καὶ ὁμᾶς συνεργατῶν πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερη νὰ ὑποβάλει δείγματα).

γ) Ὅτι ἡ τελικὴ πληρωμὴ γιὰ τὸ ὅλο ἔργο πρέπει νὰ εἶναι μεγάλη, ἀντάξια τῆς σπουδαιότητάς του, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ χρησιμεύσει ὡς μέσο προσελκύσεως μεταφραστῶν.

δ) Τὰ χρηματικὰ ποσὰ διὰ τὰ βραβεῖα καὶ τὴν τελικὴν πληρωμὴν καθὼς καὶ τὴν διατύπωση τῶν προκηρύξεων νὰ τὰ ὀρίσει ἡ Σύγκλητος.

Τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τῆς Τάξεως, θὰ παρακαλοῦσα νὰ τὴν ἐγκρίνει ἡ Ὁλομέλεια, ὥστε νὰ μὴ χάσουμε χρόνο, καὶ νὰ γίνουν οἱ σχετικὲς προκηρύξεις τὸ καλοκαίρι. Ἐδὼ πρέπει νὰ προσθέσω, ὅτι ὑπάρχει γιὰ τὴν Ἰλιάδα, ὄχι ὁμως καὶ γιὰ τὴν Ὀδύσσεια, στὴν σειρὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων τοῦ Ζαχαροπούλου ἡ μετάφραση τῆς Ὀλγας Κακριδῆ σὲ ἀπλὸ πεζὸ λόγο. Εἶναι βέβαια ἔργο πολλοῦ μόχθου καὶ εὐσυνειδησίας, ἀλλὰ εἶναι ἴσως πιὸ πολὺ γιὰ νὰ βοηθηθεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ καταλάβει τὸ ἀρχαῖο κείμενο, παρὰ γιὰ νὰ τὴν διαβάσει μόνη της καὶ νὰ τὴν χαρεῖ σὰν νεοελληνικὸ ἀνάγνωσμα. Τὸ ὕφος εἶναι ἀ ν ε ι μ έ ν ο ν, ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι, ξαπλωτό, φυσικὸ πρᾶγμα γιὰ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς μεταφράσεις. Τὰ ἐπίθετα π.χ. εἶναι σχεδὸν ὅλα ἀναλελυμένα σὲ μακριὰς φράσεις. Ἔτσι ὁ ἐ κ η β ό λ ο ς Ἀ π ό λ λ ω ν γίνεται «ὁ Ἀπόλλωνας ποὺ ἀπὸ μακριὰ χτυπώντας πετυχαίνει», ἡ ἀ μ φ η ρ ε φ ή ς φ α ρ έ τ ρ α, ἡ «σαῖτοθήκη ἡ κλεισμένη ἀπὸ τὶς δυὸ μεριές», ὁ π ό κ ο ς ἄ ρ σ ε ν ο ς ὀ ῖ ό ς, «τὸ κουρεμένο μαλλὶ ἀρσενικοῦ ἀρνιοῦ», ἡ ἡ ύ κ ο μ ο ς Ἀ η τ ώ, «ἡ Αἰτωλὸς μετὰ τὴν ὁμορφίαν» κλπ., ὅλα σωστά, ἀλλὰ μακρόσυρτα καὶ πολλὰς φορὲς βαρετά. Καὶ αὐτὸ δὲν ἰσχύει φυσικὰ μόνο γιὰ τὰ ἐπίθετα. Πάρτε μιὰ φράση ἀπὸ τὴν προσευχὴ τοῦ Χρύση στὸν Ἀπόλλωνα «εἴ ποτέ τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρεψα», μεταφράζεται «ἂν καμμιά φορὰ ἔβαλα σκεπὴ σὲ ναὸ ποῦ σοῦ ὀδινε χαρά». Τὴν μετάφραση τῆς Ὀλγας Κακριδῆ τὴν τιμοῦμε γιὰ τὴν εὐσυνειδησίαν της, ἀλλὰ πρέπει ἂν εἶναι δυνατόν νὰ προχωρήσουμε πιὸ πέρα, καὶ νὰ ἔχομε κάτι καινούργιο γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐπόμενης εἰκοσαετίας. Γι' αὐτὸ πρέπει καὶ γιὰ τὴν Ἰλιάδα, ὅπως καὶ γιὰ τὴν Ὀδύσσεια, νὰ προκηρύξει βραβεῖο ἡ Ἀκαδημία. Ἴσως ὑπάρξει ἀνταπόκριση.

Ἡ μετάφραση τοῦ Ζήσιμου Σιδέρη ἦρθε, κύριοι, στὰ χέρια μου μόνο τελευταίως καὶ τυχαίως, ὅταν ὁ ἐγγονός μου, μαθητὴς τῆς πρώτης Γυμνασίου, μοῦ τὴν ἔφερε γιὰ νὰ τοῦ ἐξηγήσω λέξεις, τὴ σημασίαν τῶν ὁποίων δὲν καταλάβαινε. Ἐφριξα ὅταν τὴν εἶδα, καὶ διαμαρτυρήθηκα διὰ τοῦ τύπου, χωρὶς κανένα ὡς τώρα ἀποτέλεσμα, καὶ ἀπόρησα ὅταν ἄκουσα ὅτι γιὰ χρόνια διδάσκεται στὰ σχολεῖα. Ἀπορεῖ κανεὶς ὅτι ἀπὸ τόσους χιλιάδες δασκάλους ποὺ τὴν δίδαζαν κανεὶς δὲν διαμαρτυρήθηκε – κανεὶς τουλάχιστον δὲν διαμαρτυρήθηκε δημοσίᾳ.

Καὶ αὐτὸ μὲ φέρνει στὸ τελευταῖο ἀλλὰ ἴσως καὶ τὸ σπουδαιότερο σημεῖο τῆς σημερινῆς μου ἀνακοινώσεως. Ἡ Ἀκαδημία, ἡ ὁποία ἔχει ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό της τὸ δικαίωμα «οἶκοθεν» νὰ βραβεύει τὰ καλὰ βιβλία, ἴσως πρέπει καὶ «οἶκοθεν» νὰ καταδικάζει τὰ κακὰ σχολικὰ βιβλία, ἐπαναλαμβάνω σχολικὰ βιβλία ὄχι τὰ τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου, ὅπου σὲ μιὰν ἐλεύθερη χώρα κάθε ἓνας μπορεῖ νὰ δημοσιεύει καὶ νὰ μεταφράζει, ὅπως θέλει. Ἐχει ὁμως ὑποχρέωση ἡ Ἀκαδημία νὰ λαμβάνει θέση σὲ ἓνα τόσο σπουδαῖο ζήτημα ὅπως ὁρισμένα σχολικὰ βιβλία. Ἐὰν θὰ εἰσακουσθεῖ ἀπὸ τὴν Πολιτεία ἢ ὄχι, εἶναι ἄλλη ὑπόθεση καὶ ἡ εὐθύνη ἄλλων. Δὲν εἶναι ὁμως δυνατὸν ἀπαθῆς νὰ παρακολουθεῖ τὸ σφαγιασμὸ τοῦ Ὀμήρου χωρὶς νὰ διαμαρτυρηθεῖ. Μετὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη τὸ Ὀμηρικὸ κείμενο εἶναι τὸ ἱερότερο κείμενο ποὺ ἔχει γραφεῖ στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἰσως θὰ ἔπρεπε νὰ προχωρήσει ἡ Ἀκαδημία καὶ στὴν κρίση καὶ ἄλλων βασικῶν σχολικῶν βιβλίων.

Ἀκολουθῶς ὠμίλησεν ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κωνσταντῖνος Τσάτσος:

Ὁφείλομε χάριτες στὸν ἐγγονὸ τοῦ κ. Γενικοῦ Γραμματέως ποὺ τοῦ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ ἐγκύψει στὴ μετάφραση τῆς Ὀδύσσειας ποὺ διαβάζουν οἱ μαθητὲς τῆς πρώτης γυμνασίου καὶ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὴν ἀκαταλληλότητά της.

Ἡ καταδίκη αὐτῆς τῆς μετάφρασης καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ πρότασή του γιὰ τὴν ἐκπόνηση ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀκαδημίας μιᾶς ἄλλης μὲ βρίσκει ἀπολύτως σύμφωνο. Πρέπει νὰ τὴν ἀποφασίσωμε στὴν σημερινὴ ἰδιαίτερη συνεδρίασή μας.

Ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ ὁ κ. Τρυπάνης ἀναφέρθηκε σὲ μερικὰ γενικώτερα θέματα ποὺ συχνὰ ἀγνοοῦνται.

Ὁ λόγος, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ κάθε λέξη της ἔχει, κατὰ τὴν γνώμη μου, τρεῖς ὀψεις. Ἐκφράζουν νοήματα, ἐκδηλώνουν συναισθήματα καὶ ἔχουν μιὰ δική τους αἰσθητικὴ ἀξία. Ἡ γλῶσσα πρέπει νὰ ἔχῃ λογικότητα, ψυχικότητα καὶ αἰσθητικότητα. *Car le mot, sachez-le, est un être vivant* ἔλεγε ὁ Victor Hugo. Οἱ λέξεις ζοῦν καὶ ἀζίζιζον νὰ ζοῦν ὅταν ἔχουν αὐτὲς τὶς τρεῖς ιδιότητες.

Ἰδιότητες ποὺ δὲν τὶς ἔχουν μόνο οἱ λέξεις, ἀλλὰ καὶ οἱ συνδέσεις των, ἡ τάξη τῶν λέξεων. Ἰδίως στὸν ποιητικὸ καὶ τὸ ρητορικὸ λόγο. Ὁ ρητορικὸς λόγος εἶναι κάτι ἐνδιάμεσο μεταξὺ ἔρρυθμου καὶ ἀπλοῦ συνειρμικοῦ λόγου.

Ὅταν τώρα μεταφράζωμε ἓνα κείμενο ἀπὸ μιὰ γλῶσσα σὲ μιὰ ἄλλη εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀδύνατο νὰ μετακομίσωμε τὸν πνευματικὸ πλοῦτο ποὺ περικλείει τὸ πρωτότυπο στὴ μετάφραση.

Καὶ ὅταν ἡ μετάφραση ἔχει ὅλες τὶς ἀρετὲς ἑνὸς ἄρτιου λόγου, ἑνὸς λογοτεχνικοῦ κειμένου δὲν εἶναι ἀπλῶς μετάφραση, εἶναι ἀ ν α δ η μ ι ο υ ρ γ ί α. Εἶναι ἓνα νέο

διαφορετικό λογοτεχνικό επίτευγμα. Οί εξαιρέσεις είναι σπάνιες. Ἀναφέρω τὴν μετάφραση τοῦ *Shakespeare* ἀπὸ τὸν *Schlegel* καὶ τοῦ *Beaudelaire* ἀπὸ τὸν *Stefan George* ποὺ κάνοντας δικό τους ἔργο τὸ ἔφεραν ὡς ἔγγιστα στὸ πρωτότυπο. Συνήθως μεταξὺ λογοτεχνικοῦ κειμένου καὶ μετάφρασης ὑπάρχει ἀπόσταση.

Ὁμηρο μετέφρασαν στὴ νέα γλῶσσα μας ὁ Πολυλάς, ὁ Ἑφταλιώτης, οἱ Καζαντζάκης-Κακριδῆς. Ὑποκλίνομαι μπρὸς σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα. Ἀλλὰ δὲν λησμονῶ ὅτι σὲ ὅλα αὐτὰ ἀνάμεσα στὸ πρωτότυπο καὶ στὴν μετάφραση παρεμβάλλεται ἡ πνευματική, ἡ ποιητική προσωπικότητα τῶν μεταφραστῶν. Καὶ αὐτὸ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ πρωτότυπο γιὰ νὰ δημιουργηθῇ ἓνα νέο λογοτέχνημα.

Γιὰ τὰ σχολεῖα, καὶ γιὰ τὸν κοινὸ ἀναγνώστη προτιμῶ τὶς μεταφράσεις τῶν ποιητικῶν ἔργων σὲ πεζὸ λόγο, ποὺ χωρὶς μεσολάβηση ἐμπνευσμένων μεταφραστῶν μᾶς βάζουν σὲ ἀμεσώτερη ἐπαφὴ μὲ τὸ πρωτότυπο. Θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω ὅτι θὰ ἤθελα γιὰ τοὺς ὠριμώτερους ἀναγνώστες νὰ δημοσιεύονταν πλάι καὶ τὸ πρωτότυπο, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὅταν τοὺς ἀρέσει κάτι ἰδιαίτερα, θὰ ρίξουν μιὰ ματιὰ καὶ στὸ πρωτότυπο καὶ θὰ διαισθανθοῦν τὴν γοητεία τοῦ πρωτοτύπου.

Αὐτὰ ποὺ λέγω ἐδῶ γιὰ τὴν μετάφραση τοῦ ποιητικοῦ κειμένου ἰσχύουν *mutatis mutandis* καὶ γιὰ τὸν ρητορικὸ καὶ τὸν ἀπλὸ πεζὸ λόγο.

Γι' αὐτὸ ὑποστηρίζω τὴν πρόταση τοῦ κ. Τρυπάνη, ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὰ ἴχνη τῶν ἐκδόσεων τοῦ *Budé* καὶ τοῦ *Loeb*.

Ἀλλὰ θέλω νὰ κάνω καὶ τὶς ἐξῆς εἰδικώτερες παρατηρήσεις:

α) Ἡ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα στὰ νέα ἑλληνικὰ εἶναι ἔργο εὐχερέστερο ἀπὸ τὴν μετάφραση ἀλλογλωσσῶν κειμένων. Καὶ ὅταν οἱ μεταφράσεις γίνονται μεταξὺ γλωσσῶν ποὺ ἀνήκουν στὴν ἴδια πολιτιστικὴ σφαῖρα, οἱ δυσκολίες ὑπερνικῶνται. Ὅταν ὅμως θέλομε νὰ μεταφράσωμε π.χ. κινεζικὴ ποίηση ἢ φιλοσοφία, σᾶς διαβεβαιώνω ὅτι ἡ ἀπόσταση μεταξὺ πρωτοτύπου καὶ μετάφρασης σὲ μιὰ εὐρωπαϊκὴ γλῶσσα εἶναι πάρα πολὺ μεγάλη. Διάβασα τὸν *Lao-Tse* καὶ κινεζικὴ ποίηση σὲ τρεῖς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες. Ἐνόμιζα ὅτι εἶναι διαφορετικὰ κείμενα. Δὲν διαθέτομε οὔτε καὶ τὶς λογικὲς μορφές οὔτε τὶς συναισθηματικὲς χορδές γιὰ νὰ ἐκφράσωμε τὸ πρωτότυπο. Ἀπλῶς διαισθανόμαστε τὸ πρωτότυπο.

β) Τὸ πρόβλημα τῆς μονολεκτικῆς μετάφρασης τῶν ὁμηρικῶν ἐπιθέτων ὁδηγεῖ στὰ τερατώδη σύνθετα ἐπίθετα ποὺ ἀκούσατε. Ἡ Κυρία Ι. Κακριδῆ ἀπέφυγε αὐτὸ τὸ κακὸ ἀναλύοντας τὰ ἐπίθετα. Καὶ ἔτσι ἔκανε τὴν καλλίτερη μετάφραση σὲ πεζὸ ποὺ ἔχομε. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάλυση δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὁ κανὼν. Ἴσως ἡ ὀρθότερη ἄποψη εἶναι αὐτὴ ποὺ μοῦ ὑποδεικνύει τώρα ὁ κ. Κανελλόπουλος: νὰ κρατήσωμε ἀναλλοίωτο τὸ ἀρχαῖο ἐπίθετο, ὅπως πρέπει νὰ κρατᾶμε ἀναλλοίωτα τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα. Αὐτὸ μὲ λίγες ἐξαιρέσεις πρέπει νὰ εἶναι ὁ κανόνας.

γ) Ἐπειδὴ ἔγινε λόγος καὶ γιὰ τὸ μονοτονικὸ σύστημα, ἂν καὶ τὸ θέμα θέλει χωριστὴ συζήτηση, ἀρκοῦμαι νὰ δηλώσω ὅτι θεωρῶ τὴν μεταρρύθμιση αὐτὴ πρόωρη. Ἦταν ἄκαιρο νὰ ἐπιβάλωμε σχεδὸν συγχρόνως καὶ συσσωρευτικὰ καὶ τὴν δημοτικὴ καὶ τὸ μονοτονικό.

Πάντως ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα οἱ ὀρθόδοξοι δημοτικιστὲς ἔχουν νέους ἀντιπάλους, ἐκείνους ποὺ πασχίζουν, γιὰ λόγους ποὺ ἐδῶ δὲν θέλω νὰ ἀναφέρω, νὰ υποβαθμίσουν τὸν πνευματικὸ πλοῦτο καὶ τὴν αἰσθητικὴ ποιότητα τῆς δημοτικῆς.

Τέλος ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Παναγιώτης Ζέπος εἶπε τὰ ἑξῆς:

Εἶμαι βέβαιος, ὅτι οὐδεὶς διαφωνεῖ πρὸς τὴν πρότασιν τοῦ κ. Τρυπάνη διὰ τὴν προκήρυξιν βραβείων διὰ τὴν μετάφρασιν εἰς πεζὸν ἢ εἰς ἔμμετρον λόγον τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ὅμως νὰ ὑπενθυμίσω, ὅτι ἤδη κατ' Ἰανουάριον 1983, ἤτοι πρὸ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους ἐπρότεινα νὰ δηλωθῇ ἡ ἀνησυχία τῆς Ἀκαδημίας διὰ τὴν κακοποίησιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς ἔντυπα καὶ εἰς τὰ μέσα ἐνημερώσεως. Ἐπαναφέρω σήμερον τὴν πρότασιν μου ἐκείνην καὶ παρακαλῶ νὰ ἐπιληφθῇ αὐτῆς ἡ Ὀλομέλεια εἰς τὴν ἰδιαιτέραν συνεδρίαν της.